

UOT-811.11-112

Səhifə: 162-164

<https://doi.org/10.59849/2663-8967.2024.1.162>

Fidan Hacıyeva
Azərbaycan Dillər Universiteti
hajiyevafid@yandex.ru

NEOLOGİZMLƏRİN DİLÇİLİKDƏ ROLU

XÜLASƏ

Neologizm termini daha geniş mənə kəsb edir və bu mənaya “yeni mənə qazanmış söz” də daxildir. Bəzən, sonuncu proses semantik yerdəyişmə və ya semantik genişlənmə adlanır. Neologizmlər insanın ideolektindən, özünəməxsus lüğət, qrammatika və tələffüz nümunələrindən fərqlidir.

Açar sözlər: dilçilik, neologizm, dil, nitq, termin.

Giriş: Dilçilikdə neologizm (/ni:'plədʒizəm/; sikkə kimi də tanınır) hər hansı nisbətən yeni və təcrid olunmuş termin, söz və ya ifadədir ki, buna baxmayaraq populyar və ya institusional tanınma əldə etmiş və əsas dildə qəbul edilir. Ən qəti şəkildə bir söz lüğətdə dərc edildikdən sonra neologizm hesab edilə bilər. Neologizmlər leksik innovasiyanın bir tərəfidir, yəni dilin leksikonuna yeni termin və mənalar daxil edən dil hadisələridir. Dil dəyişikliyi və söz əmələ gəlməsi ilə bağlı ən dəqiq tədqiqatlar, əslində, “neoloji davamlılıq” prosesini müəyyən edir: qeyri-məhdud söz populyarlıq qazana bilən və ya artmayan hər hansı bir istifadəli termindir; protologizm yalnız kiçik qrup daxilində istifadə olunan belə bir termindir; bir prelogizm istifadə qazanan, lakin hələ də əsas olmayan bir termindir və neologizm sosial institutlar tərəfindən qəbul edilmiş və ya tanınmışdır.

Neologizmlər çox vaxt mədəniyyət və texnologiyadakı dəyişikliklərlə idarə olunur. Neologizmlərin məşhur nümunələrinə elmi, fantastika (xüsusən elmi fantastika), filmlər və televiziya, brendinq, ədəbiyyat, jarqon, cant, dilçilik, təsviri incəsənət və populyar mədəniyyətdə rast gəlmək olar.

Neologizmlər çox vaxt mövcud sözləri birləşdirərək və ya sözlərə yeni və unikal şəkildə və ya prefikslər verməklə əmələ gəlir. Neologizmlər sözləri qarışdırmaqla da yarana bilər, məsələn, “brunch” “səhər yeməyi” və “nahar” sözlərinin qarışığıdır və ya abreviatur vasitəsilə, qəsdən mövcud sözlərlə qafiyələnmək və ya sadəcə səslərlə oynamaq yolu ilə. Neologizmin nisbətən nadir forması xüsusi adların söz kimi istifadə edilməsidir (məsələn, boykot, Çarlz Boykotdan), o cümlədən oğlan, Dik, Çad və Karen.

Neologizmlər memetika, kütləvi informasiya vasitələri, internet və şifahi sözlər, o cümlədən fərqli jarqonlardan istifadə etməklə tanınan bir çox sahələrdə akademik diskurs vasitəsilə populyarlaşa bilər və tez-tez dilin qəbul edilən hissələrinə çevrilə bilər. Digər hallarda, onlar görüldükləri kimi, ümumi istifadədən də yox olurlar. Neologizmin dilin bir hissəsi kimi davam edib-etməməsi bir çox amillərdən asılıdır, yəqin ki, bunlardan ən mühümü ictimaiyyət tərəfindən qəbul edilir. Bir sözün başqa sözlərə açıq şəkildə bənzəmədiyi halda populyarlıq qazanması qeyri-adi haldır.

Neologizm termini ilk dəfə 1772-ci ildə ingilis dilində Fransız néologisme sözüündən götürülmüşdür. Fransız sözü yunanca véo- néo(= “yeni”) və λόγος /lógos sözlərindən əmələ gəlib, “nitq, söz” deməkdir. Akademik mənada peşəkar neoloq yoxdur, çünki belə şeylərin (məsələn, mədəni və ya etnik xalq dili) öyrənilməsi fənlərarası xarakter daşıyır. Lüğətçi və ya etimoloq kimi hər kəs neologizmləri, onların istifadəsinin insan ifadəsinin əhatə dairəsini necə əhatə etdiyini və elm və texnologiya sayəsində indiki dövrdə həmişəkindən daha sürətlə yayıldıqlarını öyrənə bilər.

Neologizm termini daha geniş mənə kəsb edir və bu mənaya “yeni mənə qazanmış söz” də daxildir. Bəzən, sonuncu proses semantik yerdəyişmə və ya semantik genişlənmə adlanır. Neologizmlər insanın idiolektindən, özünəməxsus lüğət, qrammatika və tələffüz nümunələrindən

fərqlidir. Neologizmlər adətən konkret bir anlayışda terminin olmadığı aşkar edildikdə və ya mövcud lüğətdə təfərrüat çatışmayanda və ya danışan mövcud lüğətdən xəbərsiz olduqda tətbiq edilir. Qanun, dövlət orqanları və texnologiya neologizmlərin əldə edilməsinin nisbətən yüksək tezliyinə malikdir. Bir neologizmin yaranmasına təkan verən başqa bir tətik, bir çox mənaya malik olduğu üçün aydın olmayan bir termini aydınlaşdırmaqdır. Neologizmlər roman və qısa hekayələr kimi bədii ədəbiyyatda istifadə olunan sözdən yarana bilər. Nümunələr Robert A. Heinlein tərəfindən Qərrib Ölkədə Qərrib adlı marslı haqqında elmi fantastika romanından “grok”; X nəsildən “McJob” (qeyri-müəyyən, zəif maaşlı məşğulluq); Douglas Coupland tərəfindən sürətləndirilmiş mədəniyyət üçün nağıllar; William Gibson tərəfindən Neuromancer-dən “kiberməkan” (geniş yayılmış, bir-birinə bağlı rəqəmsal texnologiya) və Ceyms Coysun Finnegans Wake əsərindən “kvark” (slavyan dilində “zibil” deməkdir; alman dilində süd məhsulu növü üçün).

Kitabın adı neologizmə çevrilə bilər, məsələn, Catch-22 (Cozef Hellerin romanının adından). Alternativ olaraq, müəllifin adı neologizmin yaranmasına səbəb ola bilər, baxmayaraq ki, termin bəzən həmin müəllifin yalnız bir əsərinə əsaslanır. Buraya “Oruellian” (Corc Oruelldən, onun distopik romanı Nineteen səksən dördünə istinadən) və “Kafkaesk” (Frans Kafkadan) və ya “The Very” (Lois Louridən) kimi sözlər daxildir. Məşhur personajların adları ədəbi neologizmlərin başqa bir mənbəyidir. Bəzi nümunələrə aşağıdakılar daxildir: Migel de Servantesin “Don Kixot” əsərindəki baş personaj kimi yanlış yönləndirilmiş romantik axtarışa istinad edən kixotik; Scrooge, Çarlz Dikkensin “A Christmas Carol” əsərindəki acgöz əsas personaj əsasında xəsislər üçün alçaldıcı və Pollyanna, Eleanor H. Porterin Pollyanna əsərinin baş qəhrəmanı kimi şəxsiz optimist olan insanlara istinad edir.

Neologizmlər tez-tez leksik innovasiya prosesi vasitəsilə Fachtexte və ya “texniki mətnlər” adlanan texniki yazıya daxil edilir. Fəlsəfə, sosiologiya, fizika və s. kimi texniki fənlər neologizmlərlə xüsusilə zəngindir. Məsələn, fəlsəfədə bir çox terminlər tərcümə prosesləri ilə dillərə daxil olur. Məsələn, qədim yunan dilindən latına, yaxud latından alman və s. dillərə. Beləliklə, Platon ποιότης (poiotēs) yunan terminini təqdim etdi, onu Siseronun Latın qualitas ilə ifadə etdi və bu sonradan bizim epistemologiya ilə bağlı “keyfiyyət” anlayışımıza çevrildi, məsələn, qavranılan obyektin mahiyyətindən fərqli olaraq onun keyfiyyəti və ya atributu. Fizikada yeni terminlər bəzən qeyri-formasiya yolu ilə (məsələn, Ceyms Coysdan götürülmüş Murray Qel-Man kvarkı) və ya törəmə (məsələn, John von Neumann kilotonu, kilo- “min” ümumi prefiksini ton isimlə birləşdirərək icad edilmiş) vasitəsilə təqdim edilirdi. Buna görə də neologizmlər elmi jarqon və ya termini texnikanın mühüm tərkib hissəsidir. Danimarkada qutuda olan şərab hərfi mənada “karton şərab” mənasını verən papvin kimi tanınır. Bu neologizm ilk dəfə 1982-ci ildə qeydə alınmışdır. Neologizmlər bir dildə yarandığı üçün dillər arasında tərcümələr çətin ola bilər. Nəşr olunan tədqiqat və tədqiqatlar üçün ingilis dilinin üstünlük təşkil etdiyi elmi ictimaiyyətdə bəzən oxşar səslənən tərcümələrdən istifadə olunur. Alternativ olaraq, ingilis sözü mənənin qısa izahı ilə birlikdə istifadə olunur. Neologizmləri tərcümə etmək üçün dörd tərcümə üsulu vurğulanır: transliterasiya, transkripsiya, analoqların istifadəsi, calque və ya kredit tərcüməsi.

İngilis dilindən başqa dillərə tərcümə edilərkən ən çox naturalizasiya metodundan istifadə edilir. Peşəkar tərcüməçilərin neologizmləri tərcümə etməsinin ən çox yayılmış yolu, tərcüməçilərin nitq vasitəsilə ən uyğun və təbii səslənən sözü tapdığı Ucadan Düşün protokolu (TAP) vasitəsilədir. Beləliklə, tərcüməçilər cümlələrdə potensial tərcümələrdən istifadə edə və onları sınaqdan keçirə bilərlər. Xüsusi məqsədlər üçün ingilis dilindən digər dillərə düzgün tərcümələr müxtəlif sənaye və hüquq sistemlərində çox vacibdir. Səhv tərcümələr “tərcümə asimetriyasına” və ya anlaşılmazlıqlara və yanlış ünsiyyətə səbəb ola bilər. Tibb, məhkəmə və texnoloji sahələrdə bu problemlə mübarizə aparmaq üçün ingilis dilinə tərcümələrin bir çox texniki lüğətləri mövcuddur.

Psixiatriya və nevrologiyada neologizm termini ümumi mənalarından asılı olmayaraq yalnız onları işlədən şəxs üçün mənə kəsb edən sözləri təsvir etmək üçün istifadə olunur. Bunu şizofreniyada görmək olar, burada insan bir sözü öz ixtirası ilə cəfəngiyatla əvəz edə bilər (məsələn, “O qədər əsəbiləşdim ki, qabı götürüb geşinkerə atdım”). Neologizmlərin istifadəsi insult və ya kəllə-beyin travması nəticəsində beyin zədələnməsindən sonra əldə edilən afaziya ilə də bağlı ola bilər. Lüğətçi və ya etimoloq kimi hər kəs neologizmləri, onların istifadəsinin insan ifadəsinin əhatə

dairəsini necə əhatə etdiyini və elm və texnologiya sayəsində indiki dövrdə həmişəkindən daha sürətlə yayıldıklarını öyrənə bilər. Neologizm termini daha geniş mənə kəsb edir və bu mənaya “yeni mənə qazanmış söz” də daxildir. Bəzən, sonuncu proses semantik yerdəyişmə və ya semantik genişlənmə adlanır. Neologizmlər insanın idiolektindən, özünəməxsus lüğət, qrammatika və tələffüz nümunələrindən fərqlidir.

Nəticə: Neologizmlər adətən konkret bir anlayışda terminin olmadığı aşkar edildikdə və ya mövcud lüğətdə təfərrüat çatışmayanda və ya danışan mövcud lüğətdən xəbərsiz olduqda tətbiq edilir. Qanun, dövlət orqanları və texnologiya neologizmlərin əldə edilməsinin nisbətən yüksək tezliyinə malikdir. Bir neologizmin yaranmasına təkan verən başqa bir səbəb, bir çox mənaya malik olduğu üçün aydın olmayan bir termini aydınlaşdırmaqdır.

Ədəbiyyat siyahısı

1. Gryniuk D. 2015.
2. M. Donald L. J. 2005. Neologisms as markers of culture and technology.
3. Forgue Guy 1979. "American Neologisms as a Reflection of Cultural Change since 1945". Proceedings of a Symposium on American Literature: 199–211.
4. "Neologism" (draft revision). Oxford English Dictionary. December 2009.
5. Cowan Robert. "Shadow of a Doubt: A Phantom Caesura in Horace Odes 4.14." Classical Journal, The 109.4 (2014): 407–417.
6. Dunn Robin. 2003: Foundation 87 (2003): 73–93.
7. Sayadi Forough (April 2011). "The Translation of Neologisms". Translation Journal.
8. "The Translation of English Neologisms". Terminology Coordination Unit [DGTRAD]. European Parliament. 22 June 2015.
9. Lindblad, Jonathan. 2017. Networked Digital Library of Theses & Dissertations
10. Liu, Hui (2014). "A Probe Into Translation Strategies of Tech English Neologism in Petroleum Engineering Field". Studies in Literature and Language. 9 (1): 33–37.
11. Berrios, G. E. (2009). "Neologisms". History of Psychiatry. 20 (4): 480-496.

Фидан Гаджиева

Роль неологизмов в лингвистике

Резюме

Термин неологизм имеет более широкое значение и включает в себя «слово, приобретшее новое значение». Иногда последний процесс называют семантическим сдвигом или семантическим расширением. Неологизмы отличаются от идиолекта человека, уникального словарного запаса, грамматики и моделей произношения.

Ключевые слова: лингвистика, неологизм, язык, термин

Fidan Hajiyeva

The role of neologisms in linguistics

Summary

The term neologism has a broader meaning and includes "a word that has acquired a new meaning". Sometimes, the latter process is called semantic shift or semantic expansion. Neologisms are different from a person's idiolect, unique vocabulary, grammar and pronunciation patterns.

Key words: linguistics, neologism, language, term

Çapa tövsiyə edən:

Azərbaycan Dillər Universiteti

Rəyçilər:

*dosent Sərdarova İradə
dosent Mədətova Nigar*